

KONTRAKTUALIZAM *VERSUS* KONTRAKTARIJANIZAM*

Apstrakt: Autor nastoji da pokaže da je uobičajena podela na „hobsovsku“ i „kantovsku“ liniju mišljenja u sklopu savremene recepcije tradicije društvenog ugovora potpuno opravdana. U tekstu se takođe naglašava kako se ideja društvenog kao „moralnog“ ugovora, nasuprot izvornijem „političkom“ ugovoru, artikuliše tek u poznoj „evolucionoju“ fazi te ideje, naročito u dvadesetom veku (pre svega u teorijama Dejvida Gotijea i Tomasa Skenlona). Najposle, odbacuje se pokušaj redefinisavanja kontraktualizma kao neke vrste „konstruktivizma“, budući da u kontraktualizmu nema nikakvih elemenata „proceduralnog“ rasuđivanja koje je, prema opštem uverenju, karakteristično za „konstruktivističku“ misao.

Ključne reči: tradicija društvenog ugovora, kontraktualizam, kontraktarijanizam, konstruktivizam, aktualna i hipotetička saglasnost, Dejvid Gotije, Tomas Skenlon.

Postalo je uobičajeno da se savremene teorije društvenog ugovora klasifikuju prema takozvanom „hobsovskom“, odnosno „kantovskom“ modelu. Za prvi, hobsovski model, upotrebljava se termin *kontraktarijanizam* (*contractarianism*), a za drugi, kantovski model, termin *kontraktualizam* (*contractualism*).¹ Iako, na prvi pogled, ova terminološka distinkcija može izgledati odviše „sholastička“, ona je i istorijski i analitički gledano opravdana, budući da između Hobsove i Kantove (Hobbes, Kant) filozofije u svakom pogledu ima više značajnih razlika nego značajnih sličnosti. Dakle, kao po nekom ogledalnom principu, isto važi i za one savremene filozofije koje se, u kontekstu grananja ugovornih teorija, označavaju kao „hobsovske“

* Članak je rađen u okviru projekta (br. 43007) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

¹ Videti, na primer, Scanlon 1998: 375, n. 2.

ili „kantovske“.² U ovom ćemo se tekstu ponajviše osvrnuti na opšte crte dva vrlo uticajna, no međusobno suparnička, modela savremene društveno-ugovorne teorije: kontraktarijanizam Dejvida Gotijea (David Gauthier) i kontraktualizam Tomasa Skenlona (Thomas Scanlon).

Odmah valja naglasiti da je veza između savremenih verzija društveno-ugovorne teorije i takozvane „tradicije društvenog ugovora“ u najmanju ruku labava, te da je, otuda, treba shvatiti kao vezu u prenosnom smislu. Pre svega, koliko je duga ta tradicija i da li u njoj zaista postoji nešto upadljivo što je izdvaja kao zasebnu tradiciju? Iako se tragovi, ili nedovoljno razvijeni oblici, ove teorije mogu pronaći u antičkoj i srednjovekovnoj misli, „zlatno doba“ teorije društvenog ugovora predstavlja period od 1650-1800. godine, počev od Hobsovog *Levijatana*, zaključno sa Kantovom *Metafizikom morala* (up. Riley 2006: 347; Höpfl and Thompson 1979: 926; Stupar 2010: 201–211).³ Strogo uzev, „tradiciju“ teorije društvenog ugovora formiraju svega četiri velika imena: Hobs, Lok, Ruso i Kant (Locke, Rousseau).⁴ Ono što savremene mislioce sprečava da govore o zasebnom „lokovskom“ modelu ugovorne teorije jeste činjenica da se Lok, mimo toga što se često shvata kao teoretičar društvenog ugovora, katkad predstavlja i kao teoretičar prirodnog zakona, a ponekad kao teoretičar prirodnih prava. Problem je u tome što su sve tri karakterizacije tačne, a što zapravo otežava neku odlučniju klasifikaciju. Kad je, pak, o Rusou reč, u poslednje vreme postoje

² Ovde ne treba gubiti iz vida jednu korisnu Rolsovu sugestiju: „Pridev 'kantovski' izražava analogiju, a ne identitet; on uglavnom znači da neka doktrina dovoljno i u izvesnom fundamentalnom smislu podseća na onu Kantovu, pa je mnogo bliža njegovom shvatanju nego nekim drugim tradicionalnim moralnim koncepcijama koje su odgovarajuće kao merila u svrhu poređenja“ (Rawls 1980: 517). Isto bi se moglo reći i za upotrebu prideva „hobsovski“.

³ Kant se, doduše, u većoj meri osvrće na ideju društvenog, odnosno *prvobitnog* ugovora u tekstu „O uobičajenoj izreci: to bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vredi za praksu“ (Kant 1974), nego u *Metafizici morala* (Kant 1993), gde su toj ideji posvećena svega dva paragrafa (§ 47 i § 52) u prvom delu knjige pod naslovom *Metafizička načela nauke o pravu*.

⁴ Podsetimo se ovde, tek usputno, da „tradiciju“ velikih *kritičara* teorije društvenog ugovora čini trojstvo Hjum-Bentam-Hegel (Hume, Bentham, Hegel). Najoštrij među njima svakako je bio Bentam, koji je izvođenje porekla vladavine iz društvenog ugovora smatrao naprosto „himerom“ (Bentham 1843a: 268), odnosno „čistom izmišljotinom“ (Bentham 1843b: 501).

pokušaji da se ispravi „nepravda“ koja mu je dugo vremena pričinjavana, te da se „kantovski“ model društveno-ugovorne teorije preinači u „Ruso-Kantov“ model.⁵ Kako god, ugovorne teorije ova četiri mislioca međusobno se u dovoljnoj meri razlikuju da svaka zahteva najpre posebnu, a tek naknadno komparativnu analizu (ni u jednu od njih se ovde, međutim, nećemo upuštati). Stoga se čini da su makar delimično opravdane tvrdnje onih koji osporavaju postojanje jedinstvene ugovorne „tradicije“, naročito u etici (up. Lessnoff 1986: 9; Kymlicka 1993: 196). Ipak, ono što povezuje ovu tradiciju, uprkos razlikama između teoretičara, jeste uverenje da moralni principi ili politička uređenja svoju legitimnost nalaze u moći da osiguraju *saglasnost* onih na koje se primenjuju. U tom kontekstu, termine *ugovor*, *saglasnost*, *sporazum*, *pristanak*, *savez*, *konsenzus*, *pogodba* treba čitati kao sinonime (up. Höpfl and Thompson 1979: 926). Imajući, dakle, na umu ono što je manje-više zajedničko svim navedenim klasičnim filozofima, teoriju društvenog ugovora bliže bismo mogli da odredimo kao teoriju koja moralne principe ili politička uređenja opravdava pozivanjem na društveni ugovor na koji se (dobro)voljno pristaje pod *odgovarajućim* (obično *idealnim* ili *hipotetičkim*) uslovima. Ugovorna shvatanja međusobno se razlikuju upravo u pogledu načina na koji treba specificovati te „odgovarajuće“ uslove: šta je predmet ugovora (pristanka, saglasnosti, sporazuma, pogodbe): društveno i političko uređenje ili, pak, moralni principi?; ko su ugovorne strane („ugovorači“) i kakav je njihov „pregovarački“ položaj: *status quo*, prirodno stanje, fizička ili moralna jednakost?; koja vrsta motivacije leži iza njihove spremnosti da pristanu na uslove koje takva vrsta ugovora garantuje: lični interesi ili moralne pobude? (up. Freeman 1990: 122; Freeman 2006: 57).

Treba napomenuti da se teorija društvenog ugovora primarno pojavila kao *politička* teorija, kao odgovor na pitanja o legitimnosti vladavine i osnovama političke obaveze. Društveni ugovor je prevashodno zamišljen kao sredstvo da se ne samo legitimise (opravda), već i ograniči politička vlast, a funkcija društveno-ugovorne

⁵ Interesantna je distinkcija koja se katkad povlači između Rusoovog i Kantovog poimanja društvenog ugovora: dok je Rusoovo više „građansko“, Kantovo je „kosmopolitsko“ (up. O'Neill 2003a: 353). U svom obrazloženju nadovezivanja na tradiciju društvenog ugovora Skenlon će se više pozivati na Rusoa nego na Kanta (up. Scanlon 1998: 5; Scanlon 2003b: 73).

teorije da (pr)opiše politički organizovano društvo. Utoliko bi u izvesnom smislu „politički ugovor“ bio bolji ili tačniji termin od „društvenog ugovora“ (up. Lessnoff 1986: 2; Sayre-McCord 2000: 248–249). Ako se može govoriti o tradiciji društvenog ugovora u filozofiji morala, ona se oslanja na ideju *hipotetičke* saglasnosti među (fizički ili moralno) jednakima pod *idealnim* uslovima. Osnovna ideja je da je moral duboko sadržan u samom pojmu saglasnosti, pa tako odgovor na pitanje da li je neko delanje ispravno ili neispravno mora zavisiti od toga da li je ono u skladu sa principima koji bi bili predmet odgovarajuće saglasnosti između ugovorača. Svrha idealizacije za sve teoretičare ugovora, uprkos razlikama u njihovim pristupima, jeste isticanje određenih relevantnih faktora (obično *normativnih*) u procesu odlučivanja *zamišljenih* delatnika: saglasnost svih individua koje bi pristale na određena društvena uređenja ili moralna načela pokazuje da ta uređenja ili načela poseduju izvesna *normativna* svojstva (da su legitimna, pravedna, obavezujuća, itd). Dakle, hipotetička saglasnost ima kontračinjeničnu strukturu: moralni princip je opravdan ukoliko bi delatnici u idealnim okolnostima pristali na njega (Stark 2000: 314–315; Darwall 2003: 1; D’Agostino and Gaus, internet).⁶ Otuda se ponekad kaže da ideja hipotetičkog ugovora ili hipotetičke saglasnosti predstavlja „heurističko sredstvo“ ili „metaforu“ (Scanlon 1976: 17; Scanlon 1996: 263). Drugačijoj ideji *aktualnog* ili „prećutnog“ (*tacit*) sporazuma između *stvarnih* delatnika (koja podrazumeva učešće u izvesnim konvencionalnim praksama) pribegavali su oni teoretičari koji su

⁶ Istorijsko-filozofski gledano, ideju o kontračinjeničnoj strukturi prvobitnog ili društvenog ugovora najpregnantnije izraženu nalazimo već kod rusooovski nadahnutog Kanta: „Sam ovaj ugovor... kao koaliciju svake posebne i privatne volje u narodu radi zajedničke i javne volje... nipošto nije potrebno pretpostaviti kao *činjenicu* (jer kao takav uopšte nije moguć)... To je *samo ideja* uma, koja, međutim, ima svoj (praktički) realitet: naime, da obaveže svakog zakonodavca da tako daje svoje zakone kao da su oni *mogli* proizići iz ujedinjene volje čitavog naroda, i da svakog podanika, ukoliko on hoće da bude građanin, posmatra tako, kao da se on saglasio sa jednom takvom voljom. Jer, to je probni kamen pravovaljanosti svakog javnog zakona. Ako je on, naime, načinjen tako, da je *nemoguće* da bi čitav narod *mogao* za njega dati svoju saglasnost... onda on nije pravedan; ali ako je samo moguće da se narod saglasi sa njim, onda je dužnost smatrati zakon pravednim: to je takođe dužnost čak i pod pretpostavkom da je narod sada u takvom položaju, ili pri takvom raspoloženju i načinu mišljenja, da bi mu građani najverovatnije uskratili svoje odobravanje kada bi za to bili upitani“ (Kant 1974: 107-108).

nastojali da objasne postojeći moral i običaje partikularnih istorijskih zajednica. Ovu ideju prvi je predložio Hjum u svom opisu društvenih konvencija (Hjum 2008), a nalazi se i u savremenim opisima „morala kao konvencije“, pre svega u takozvanom *konvencionalizmu* Gilberta Harmana. Prema Harmanu, moralni principi su rezultat aktualnog sporazuma, u smislu implicitnih konvencija koje su ljudi, međusobno saradujući, prihvatili (Harman 1975; Harman 1977: 103–114). Za konvencionalizam bismo mogli reći da predstavlja „naturalističku“ ideju društvenog ugovora (budući da se oslanja isključivo na aktualnu ili *stvarnu* saglasnost), direktno se suprotstavljajući „normativnoj“ ideji (koja se isključivo oslanja na hipotetičku saglasnost). Zbog čega se u teoriji najčešće daje prednost hipotetičkoj saglasnosti? Jer, dok aktualni sporazum uspostavlja stvarne obaveze, hipotetička saglasnost očigledno ne uspostavlja nikakve obaveze. Ipak, iz pretpostavke da bi individue pristale na određene moralne principe ukoliko bi imale priliku za to i kada bi bile racionalne, sledi da bi one imale *razloge* da podrže principe na koje bi pristale. Pozivanje na hipotetičku saglasnost dopušta oslanjanje ne na ono što bi ljudi mogli stvarno da učine (možda iz loših razloga ili nevoljno), već na ono za šta imaju *dobar* razlog da učine (Sayre-McCord 2000: 250). Pošto su hipotetički ugovorači idealni, oni bi pristali na najbolje principe, odnosno na one principe na koje *treba* pristati (nasuprot aktualnim delatnicima koji možda imaju rđave motive koji bi ih verovatno osujetili da pristanu na najbolje principe) (up. Stark 2000: 326–327). Dakle, nije prigovor teorijama hipotetičke saglasnosti to da hipotetički sporazum ne obavezuje na način na koji to čini aktualni sporazum (koji može da sankcioniše neispunjavanje datog obećanja ili nepoštovanje određenih klauzula nekog konkretnog ugovora). Jer, sve u svemu, hipotetička saglasnost je zamišljena kao da pruža osnovu za aktualnu saglasnost, budući da se „stvarni“ ljudi gotovo nikada ne nalaze u *aktualnoj* poziciji da biraju principe koji upravljaju njihovim društvenim interakcijama (up. D’Agostino and Gaus, internet).

Pošto savremeni kontraktarijanizam svoje korene ima u Hobsu, uputno je sasvim ukratko podsetiti se na osnovne crte njegove teorije društvenog ugovora. Prema Hobsu, pre društvenog ugovora ne postoje ispravno i neispravno kao moralne kategorije. U prirodnom stanju tip rasuđivanja koji leži iza individualnog pristanka na

sporazum pre je instrumentalna racionalnost (zasnovana na relaciji sredstvo-cilj, a koja je opet zasnovana na sebičnim motivacijama) nego bilo kakva moralna pobuda. Njegova teorija je pre teorija o poreklu i legitimnosti političke obaveze i suvereniteta nego što je pokušaj da se moral zasnje na uzajamnoj saglasnosti. Štaviše, upravo je Hobsovo poricanje mogućnosti morala na osnovu sporazuma to što nužno navodi suverena da ga nametne. Ali i naknadno *opravdanje* morala zavisi od toga koliko dobro on služi individualnim željama (Hampton 1991: 36; Boucher and Kelly 1994: 2). Posledica doslednog instrumentalnog rasuđivanja dovodi Hobsa dotle da individuama poriče posedovanje intrinzične vrednosti: „*Valjanost* ili vrednost jednog čoveka jeste, kao i kod svih drugih stvari, njegova cena“ (Hobz 1961: 74; up. Hampton 1991: 48; Hampton 2007: 12–13).

Tako bi ključna razlika između hobsovaca (kontraktarijanaca) i kantovaca (kontraktualista) ležala u njihovoj koncepciji čovekove vrednosti. Jer, Kant se svojom drugom formulacijom kategoričkog imperativa (to jest „praktičnim“ imperativom ili principom „čoveštva“) direktno suprotstavlja Hobsovoj instrumentalnoj koncepciji: čovekova unutrašnja (intrinzična) vrednost, što će reći *dostojanstvo*, jeste „ono što je uzvišenije od svake cene, ono što ne dopušta nikakav ekvivalenat“ (Kant 2008: 82). Prema Kantu, pitati „na šta bi to ljudi pristali“ kada rešavaju politička pitanja već pretpostavlja intrinzičnu vrednost svake individue, to jest ideju da su sve individue, kao moralno jednake, „svrhe po sebi“. Utoliko bi se njegovo „carstvo svrha“ moglo protumačiti kao koncepcija idealne društvene saradnje na moralno-egalitarnoj osnovi (up. Scanlon 1996: 263; Bufacchi 2000: 212; Hampton 1991: 50; Diggs 1981: 277).

Dakle, Hobsova i Kantova koncepcija društvenog ugovora međusobno su suprotstavljene i nekompatibilne. Kao takve, one su oblikovale i savremene pristupe ideji društvenog ugovora. Tako, dok neohobsovski pristup tumači društveni ugovor kao društvenu saradnju radi uzajamne koristi zasnovanu na ideji instrumentalne racionalnosti, neo-kantovski pristup traga za koncepcijom društvenog ugovora kao dobro uređenog društva zasnovanog na ideji praktičkog uma. Ipak, dok se tokom sedamnaestog i osamnaestog veka društvenom ugovoru mahom pribegavalo kao objašnjenju nastanka političkih obaveza i političke legitimnosti, u dvadesetom i ovom veku on se

koristi kako bi se opravdali principi društvene pravde ili, pak, radi objašnjenja prirode moralnosti (up. Bufacchi 2000: 204, 212, 215).

Bliže gledano, kontraktarijanizam (hobsovski model teorije društvenog ugovora) jeste shvatanje prema kojem se svrha društvenog ugovora ili sporazuma sastoji u pokazivanju da obavezivanje na moral predstavlja efikasan način da se unaprede vanmoralni ciljevi i interesi. Do sporazuma se dolazi usklađivanjem interesa pojedinaca. Ovaj model je u suštini redukcionistički, budući da moral izvodi iz vanmoralnih interesa: moral je podređen pojam koji je zasnovan na željama (preferencijama) i interesima pojedinaca (pretpostavlja se da ono što je vredno jeste ono što individue *zaista* preferiraju, a ne ono što *treba* da preferiraju). Drugim rečima, kao delatnici, imamo vanmoralne razloge da prihvatimo moral. Ti razlozi odražavaju međuzavisnost naših interesa u pogledu uzajamne koristi. Relevantni moralni sporazumi jesu instrumentalni racionalni sporazumi koje ljudi sklapaju radi (poboljšanja) uzajamne koristi. Reći da je neki pravac delanja instrumentalno racionalan znači reći da on najbolje ostvaruje delatnikove želje ili ciljeve. Dakle, prema ovom instrumentalnom pristupu, društvena saradnja po sebi nema intrinzičnu vrednost, već je treba vrednovati isključivo u terminima koristi koju donosi individuama. Jer, kontraktarijanizam drži do shvatanja da je individuama prevashodno stalo do ličnih interesa, te da će ih racionalna procena najbolje strategije za maksimizaciju njihovih ličnih interesa voditi tome da postupaju na moralan način (pri čemu je maksimizacija zajedničkog interesa ta koja određuje moralne norme). Otuda ova hobsovska verzija društveno-ugovorne teorije nastoji da moralna ograničenja objasni u terminima maksimalne korisnosti. Društvena saradnja unapređuje svačiju korist, ali ona to čini zahtevajući od individua da ograniče, putem pogodbe (*bargaining*), unapređivanje svojih sopstvenih interesa (up. Freeman 1990: 123; Kymlicka 1993: 189–190; Sayre-McCord 2000: 260; Kreide 2000: 124; Darwall 2003: 4; Watson 2003: 255; Cudd, internet; D'Agostino and Gaus, internet; Southwood 2009: 935).

S druge strane, kontraktualizam (kantovski model društvenog ugovora) relevantan sporazum shvata kao onaj koji se rukovodi moralnim idealom uzajamnog poštovanja između jednakih individua/ličnosti. Svaki oblik kontraktualizma utemeljen je na jednakom moralnom statusu individua, pri čemu se taj moralni status tumači

kao zasnovan na njihovoj sposobnosti za racionalno autonomno delanje. Tek na temelju jednakog moralnog statusa postaje moguće govoriti o sporazumu kao osnovi društvene saradnje. Individue ne treba shvatati kao da su isključivo motivisane ličnim interesom, već pre privrženošću javno opravdanim standardima morala do kojih će svako držati. Prema kontraktualizmu, moral podrazumeva oblik praktičkog uma koji je nezavisan od instrumentalne racionalnosti, odnosno od racionalnosti maksimalne uzajamne korisnosti. Ta teorija, dakle, poriče redukciju morala na vanmoralne interese, te insistira na (delimičnoj) nezavisnosti moralnog od instrumentalnog (razboritog) rasuđivanja: postoje moralni razlozi koji su nezavisni od razmatranja o tome šta unapređuje individualne preferencije ili partikularne interese (up. Darwall 2003: 4; Watson 2003: 255; Freeman 2006: 59; Cudd, internet; Ashford and Mulgan, internet).

Prema Skenlonovoj varijanti kontraktualizma, kao delatnik ću nastojati da ostvarim vlastite interese (i moralne i vanmoralne) na način koji je moguće opravdati pred drugima koji takođe slede vlastite interese (i moralne i vanmoralne). Ukoliko „mogućnost opravdanja pred drugima“ predstavlja izvesno ograničenje mojih i tuđih interesa, ono se upadljivo razlikuje od kontraktarijanskog ograničenja – *moralna kao racionalnog ograničenja na osnovu vanmoralnih premisa o racionalnom izboru* – a koje će verovatno najpoznatiji kontraktarijanac, Dejvid Gotije (Gauthier 1986: 4), bezrezervno afirmisati.

Prema Gotijeovoj verziji kontraktarijanizma, moral nastaje iz racionalne pogodbe ili saglasnosti koja pretpostavlja vrednost zadovoljavanja individualnih preferencija: moral je funkcija (hipotetičkog) ugovora između racionalnih delatnika koji su isključivo motivisani ličnim interesima. Iz te perspektive gledano, jedini odgovor na čuveno pitanje „Zašto biti moralan?“ glasi: „Zato što je u tvom ličnom interesu da budeš takav“ (up. Gauthier 1999: 130). Ako opravdanje u moralu igra ikakvu ulogu, njemu se mora pribegavati „bez uvođenja prethodnih moralnih pretpostavki“ (Gauthier 1986: 6). Pretpostavke od kojih se mora krenuti moraju biti jedino pretpostavke o racionalnosti. Gotije poistovećuje racionalnost sa maksimizacijom korisnosti, pri čemu se korisnost definiše u terminima zadovoljavanja preferencija (Gauthier 1991: 19). A delatnik se određuje kao „racionalni maksimizator korisnosti“ (*utility-maximizer*) (Gauthi-

er 1986: 80), odnosno kao osoba čija se jedina briga sastoji u tome da u najvećoj mogućoj meri zadovolji svoje preferencije:

Racionalni delatnik je onaj koji dela kako bi postigao maksimalno ispunjenje svojih preferencija, a moral je ograničenje načina na koji on dela, ograničenje koje nastaje iz interakcije sa drugim delatnicima.

(Gauthier 1991: 23–24)

Ta interakcija sa drugim delatnicima drukčije se naziva „društvenom saradnjom“, pri čemu ona ne bi ni postojala da ne predstavlja saradnju radi „uzajamne koristi“. Prevažna uloga morala bi, dakle, bila u tome da sprečava „uzajamne štete“, te bi tako glavni razlog za prihvatanje nekog moralnog sistema (kao rezultata pogodbe) bio taj što bi onda svaki delatnik, prihvatajući to ograničenje i pod uslovom da ga ostali delatnici takođe prihvataju, mogao da očekuje da će u većoj meri (bolje) realizovati svoje preferencije, nego što bi to mogao očekivati bez takvog jednog ograničenja (ili, hobsovski rečeno, u nedruštvenom prirodnom stanju) (up. Gauthier 1999: 133). Dakle, Gotije izjednačava instrumentalnu racionalnost i moral, odnosno kod njega nema razlike između moralne i razborite racionalnosti: moralni postupak je racionalan ako i samo ako unapređuje delatnikove interese (Hampton 1991: 34). Delatnik nastoji da „treba“ (moralne izbore) izvede iz „jeste“ (racionalnih izbora). U izvesnom smislu, Gotijeova ugovorna teorija nalikuje utilitarizmu, najpre po tome što ističe da su činjenice o individualnom blagostanju jedine fundamentalne moralne činjenice. Povrh toga, moguće je povući još neke paralele između Gotijeja i utilitarista, vidljive po zajedničkom tretmanu individualnih preferencija kao datih, koje su same po sebi vredne nezavisno od svog porekla i cilja, te po zajedničkom definisanju racionalnosti u terminima maksimizacije (up. Freeman 1991: 288).

Skenlon će u potpunosti odbaciti ideju društvenog ugovora kao zasnovanog na uzajamnoj koristi, odnosno shvatanje da motivacija koja leži u osnovi hipotetičke saglasnosti jeste isključivo lični interes ili lična korist, a s tim u vezi i proces pogodbe kao metod usklađivanja različitih ličnih interesa (up. Scanlon 2003a: 136, n. 10; Scanlon 2003b: 72–75; Scanlon 1998: 190). Njegov kontraktualizam ističe relaciju „uzajamnog opravdanja“, pri čemu izvore

opravdanja pre treba tražiti u moralnim razlozima kao nezavisnim od puke instrumentalne racionalnosti. A moralni razlozi mogu biti, i najčešće jesu, odrazi naših dužnosti, koje mogu biti u opreci, kao što često jesu, sa relacijom „uzajamne koristi“. No, nasuprot Skenlonovom „kantovskom“ modelu, Gotije će ostati veran ideji „hobsovskog kontraktarijanizma“:

Pre nego da pođemo od 'onog što dugujemo jedni drugima', možda bi bilo bolje da se usredsredimo na ono što možemo steći u saradnji sa drugima.

(Gauthier 2003: 168).

Iako smo napomenuli da se Skenlon, kada govori o tradiciji na koju se nakalempljuje, radije poziva na Rusoa nego na Kanta, gotovo po pravilu se njegova teorija svrstava u „kantovski“ model društveno-ugovorne teorije. Razlog tome je veliki Skenlonov uzor – Džon Rols – koji sebe otvoreno naziva „kantovcem“ i koji je ujedno najzaslužniji za veliku revitalizaciju upravo kantovske linije teorije društvenog ugovora. Kako bi se napravila specifična razlika između doktrina ove dvojice „paradigmatičnih“ kontraktualista, nazovimo Rolsovo učenje „kontraktualizmom u širem smislu“ (budući da obuhvata i „politički“ kontraktualizam), a Skenlonovo „kontraktualizmom u užem smislu“ (pošto se ograničava na „etički“ kontraktualizam) (up. Hampton 1991: 32; Stark 2000: 317; Ashford and Mulgan, internet; Southwood 2009: 926).⁷

Dok je Rolsova teorija pravde namenjena tome da opravda principe koji (treba da) upravljaju *osnovnim društvenim institucijama*, Skenlonova je namenjena tome da opravda ili objasni *ispravne postupke*. Ukratko, Skenlonov kontraktualizam se ne bavi pitanjima *društvene pravde*, već problemima *interpersonalnog morala* (koji on

⁷ Mora se, međutim, priznati da ova razlika nije statična, budući da postoje upotrebe Skenlonovih etičkih postavki za svrhe političke teorije (nezavisno od njegovih sopstvenih filozofsko-političkih ogleda). Ovde se, pre svega, misli na Berijevu (Barry 1995) teoriju „pravde kao nepristrasnosti“, u kojoj se u nepristrasna pravila ubrajaju ona pravila (društvene pravde) koja prolaze test Skenlonove „kontraktualističke formule“. Kada je reč o Gotijeovom kontraktarijanizmu, treba naglasiti da je ta teorija zamišljena kao „sveobuhvatna“, to jest u isti mah i kao politička i kao etička, pošto su kod njega „principi pravde“ ishod pogodbe između *de facto* jednakih, a koji svima njima omogućuje veće blagostanje od onog kakvo bi imali u nekom stanju nesaglasnosti (up. Gauthier 1997).

naziva domenom *individualne moralnosti*). Za svoju teoriju on kaže da se od Rolsove razlikuje po tome što se ne usredsređuje na „principe pravde“ kao primenjene na osnovnu strukturu (partikularnog) društva, već na „principe individualnog ponašanja“ (Scanlon 1998: 228). Za razliku od Rolsa, on političku filozofiju (naročito pitanja o pravdi) shvata kao podvrstu filozofije morala, pre nego kao samostalnu disciplinu (Scanlon 2005: 108; up. i Scanlon 1998: 6; Scanlon 1992: 11). A filozofija morala primarno se određuje kao *teorija o ispravnom i neispravnom* (Scanlon 1998: 1). Utoliko je u pravu jedan od Skenlonovih komentatora kada kaže da bi se njegov kontraktualizam mogao okarakterisati kao teorija o „ispravnosti kao pravičnosti“ ili o „neispravnosti kao nepravičnosti“ (Wenar 2003: 287).

Sledeći odlomak iz jednog Skenlonovog intervjua možda najsazetije ilustruje razlike o kojima je reč:

Mnogi pisci koji pripadaju tradiciji društvenog ugovora, od Rusoa do Rolsa, pribegavali su ideji društvenog ugovora unutar političke filozofije kao načinu da se objasni legitimnost države ili pravednost 'osnovnih društvenih institucija'. Moje se shvatanje razlikuje po svom usredsređivanju na individualnu moralnost. Zbog razlika između pitanja koja postavljaju filozofija morala i politička filozofija, osnovna kontraktualistička ideja proizvodi različite rezultate kada se primeni na te različite oblasti. Rolsov prvobitni položaj, na primer, odražava ideju da osnovne društvene institucije određuju sistem saradnje u kojem se građani shvataju kao slobodni i jednaki participativni članovi. Primarna društvena dobra su plodovi tog kooperativnog sistema. Pitanje pravde se odnosi na način na koji te plodove treba podeliti među učesnicima, i plauzibilno je reći da oni, kao slobodni i jednaki učesnici, imaju makar *prima facie* pravo na jednak udeo. Tome nasuprot, mnogo je manje plauzibilno shvatiti moral kao kooperativni sistem radi stvaranja izvesnih dobiti, koje onda treba podeliti. Ne izgleda da se funkcija moralnih principa sastoji u tome da odrede kako izvesna 'primarna moralna dobra' treba podeliti, te ideja stvaranja jednakih ishoda nema tako središnju ulogu u moralu kakvu ima u teoriji pravde. Zbog svih tih razloga, prvobitni položaj umnogome više

odgovara pitanjima političke filozofije nego pitanjima individualne moralnosti.

(Scanlon 2003b: 73–74)

Podsetimo se ovde, u najkraćim i grubim crtama, da Rolsov pojam „prvobitnog položaja“ (ili „početne pozicije“) – koji, prema njegovim rečima, odgovara prirodnom stanju u tradicionalnoj teoriji društvenog ugovora (Rawls 1999: 11) – označava situaciju (reprezentativnih) delatnika koji se nalaze iza takozvanog „vela neznanja“, i koji nastoje da identifikuju određene principe pravednog društva oko kojih bi bilo racionalno „sklopiti ugovor“. Postulat „vela neznanja“ se iznosi kako bi se izbeglo stvaranje nepravednih ugovora i principa, što zahteva da ugovorači u početnoj poziciji budu lišeni nekih važnih informacija o sebi (o svojim željama, preferencijama, prirodnim obdarenostima) i svojim okolnostima (pripadnost nekom staležu, asimetrija u bogatstvu i siromaštvu). „Velo neznanja“ treba da obezbedi da njihova motivacija, koja do kraja ostaje vođena ličnim interesom, na neki način bude zajednička. Time što društvenu saradnju definiše kao saradnju „radi uzajamne koristi“ (Rawls 1999: 13, 74), Rols i nehotice svoju verziju kontraktualizma približava nekoj vrsti hobsovskog kontraktarijanizma (posebno Gotijeovoj, koji ovu Rolsovu definiciju društvene saradnje i doslovno preuzima). Kako god, posledica početnog neznanja je postojanje jednake šanse da se bilo koji od ugovorača nađe u bilo kom budućem društvenom položaju, a što zauzvrat treba da garantuje da se, prilikom izbora principa pravde, neće izabrati oni principi koji bi favorizovali jednu u odnosu na neku drugu poziciju (na stranu to što ova hipotetička situacija u većoj meri odražava oslanjanje na ideju samointeresnog racionalnog izbora nego na ideju društvenog ugovora). Suština ove racionalne kalkulacije (processa odlučivanja) jeste u tome da ćemo, kao učesnici u odlučivanju, nastojati da iznađemo principe (i da odredimo „primarna društvena dobra“)⁸ koji su prihvatljivi čak i za one što na ekonomskoj i socijalnoj lestvici najlošije stoje, zbog toga što nam početna pozicija ne dopušta da isključi-

⁸ „Primarna društvena dobra“ Rols približno određuje kao one stvari koje racionalna osoba *mora* želeći kako bi nešto više od toga uopšte *mogla* želeći (kao neophodna sredstva za bilo koji dalji cilj, kao što su prava, slobode, mogućnosti, itd) (Rawls 1999: 79).

mo mogućnost da ćemo upravo mi biti ti koji će završiti u takvoj jednoj poziciji (up. Rawls 1999: 10–18, 102–130).

Skenlon će, nasuprot Rolsu, tvrditi da je sasvim nepotrebno stavljati delatnike iza „vela neznanja“. Prema njemu, nije lični interes, zajedno sa neznanjem o vlastitim osobinama i okolnostima, taj koji pobuđuje delatnike da uzimaju u obzir interese svih, već su to pre njihovi razlozi da svoje postupke opravdavaju pred drugima (up. Scanlon 1998: 207; Scanlon 2003a: 125). Ova na razlozima zasnovana motivacija predstavlja ključnu crtu Skenlonovog kontraktualizma. Još jedna razlika između Skenlonovog i Rolsovog kontraktualizma tiče se njihovih različitih koncepcija društvene saradnje. Ono što je, prema Skenlonu, važno istaći jeste moralna dimenzija društvene saradnje: društvena saradnja među (moralno) jednakima treba da bude vrednovana sama po sebi, na osnovama „poštovanja prema osobama“ (na ideji koju će, zapravo, i Rols, kritikujući utilitarizam, forsirati), a ne isključivo zbog dobiti koju ona može doneti. Otuda, društvena saradnja, koja ima nezavisnu moralnu vrednost, predstavlja nešto više od „uzajamne koristi“. To ne znači da društvena saradnja kao uzajamna korist nema nikakvu ulogu u Skenlonovom kontraktualizmu, već samo to da on kriterijum „uzajamne koristi“ podređuje ideji „uzajamnog priznanja“ (up. Scanlon 1998: 162; Bufacchi 2000: 218; Ashford and Mulgan, internet).

U svojoj kasnijoj istraživačkoj fazi, Rols je maltene prestao da za svoju teoriju koristi naziv „kontraktualizam“, opredeljujući se radije za termin „(kantovski) konstruktivizam“ (Rawls 1980),⁹ pri čemu potonji treba da označava neku vrstu postupka (procedure) dokazivanja u etici, analogno postupcima dokazivanja u matematici, koji svoju osnovu ima u umu i koji upotrebljavamo kako bismo „konstruisali“ moralne principe na način koji im obezbeđuje objektivnost (Hampton 1991: 51):

Prema kantovskom konstruktivizmu, moralnu objektivnost treba razumeti kao prikladno konstruisano društveno gledište koje bi svi mogli da prihvate.

(Rawls 1980: 519)

⁹ Vrlo sličnu vrstu „preimenovanja“ vlastite teorije zatičemo i kod Gotijea, koji u tekstu 'Political Contractarianism' (Gauthier 1997: 134) svoju poziciju eksplisitno označava, ili je pak dodatno objašnjava, kao konstruktivističku.

Pa ipak, na tragu jednog pronicljivog tumačenja ovog Rolsovog iskaza (Milo 1995: 185–186), za ovu poziciju je možda bolje koristiti oznaku „kontraktualistički konstruktivizam“, budući da ideja hipotetičke (idealne) saglasnosti u njoj i dalje ima nezaobilaznu ulogu. Prema kontraktualističkom konstruktivizmu, idealan društveni poredak je proizvod konstrukcije. Kao što kaže Onora O’Neil, kada bi postojao neki nezavisan poredak moralnih vrednosti i kada bi on mogao biti spoznat, konstruktivistički pristup bio bi suvišan (O’Neill 2003a: 348). A šta moralne činjenice jesu (koji su postupci ispravni ili neispravni), određeno je time koje bi principe izabrali „hipotetički delatnici konstrukcije“ (Milo 1995: 186).

Pojedini se kritičari, poput pomenute Onore O’Neil, pitaju da li je, slično kao kod Rolsa, „kontraktualizam“ najbolji naziv za Skenlonovu poziciju, budući da u njegovoj teoriji „hipotetička saglasnost“ nema središnju ulogu (O’Neill 2003b: 330–331). Prema njoj, kontraktualisti „temelje etičko ili političko opravdanje na nekoj vrsti *saglasnosti*, dok ih konstruktivisti temelje na nekoj koncepciji uma“ (O’Neill 2003b: 319) ili razloga, pa bi upravo zbog toga Skenlon pripadao potonjoj, a ne prethodnoj grupi teoretičara. Za razliku od O’Nilove, Mark Timons ne vidi problem u tome da Skenlon prihvati obe ove oznake, te da je otuda njegovu poziciju najbolje okarakterisati kao „konstruktivistički kontraktualizam“ (Timmons 2003: 391, 395).¹⁰

Za konstruktivizam je karakteristična neka vrsta *procedure* odlučivanja ili dokazivanja: da se do nekog zaključka došlo sledećem izvesne procedure, samo po sebi se shvata kao razlog za mišljenje da je taj zaključak valjan. Utoliko je sasvim pogrešno nazvati Skenlona konstruktivistom, budući da on nigde u svome delu ne nudi neku takvu proceduru (up. Kumar 2003: 8, n. 5; Southwood 2009: 929). Ili kako to dobro zapaža Tomas Neigel, vrednost Skenlonove metode ne leži u pružanju neke procedure odlučivanja, već u identifikovanju jednog vrlo specifičnog tipa moralnog rasuđivanja (u terminima principa koje niko ne bi mogao razložno da odbaci) (Nagel 2000: 152). Na kraju krajeva, Skenlon eksplicitno izlaže kontraktualizam kao normativnu teoriju koja je potpuno neutralna u pogledu toga da li postoje moralne činjenice ili istine (up. Scanlon 1998: 2).

¹⁰ Primitimo uzgred da ovaj naziv u obrnutom smeru oponira gorepomenutoj karakterizaciji Rolsove teorije kao „kontraktualističkog konstruktivizma“.

Primljeno: 15. septembar 2011.

Prihvaćeno: 18. septembar 2011.

Literatura

- Ashford, Elizabeth and Mulgan, Tim, „Contractualism“, (internet) dostupno na: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/contractualism/> (pristupljeno 9. avgusta 2011).
- Barry, Brian (1995), *Justice as Impartiality*, Oxford: Clarendon Press.
- Bentham, Jeremy (1843a), *A Fragment on Government*, u John Bowring (ed.), *The Works of Jeremy Bentham, volume I*, Edinburgh: William Tait.
- Bentham, Jeremy (1843b), *Anarchical Fallacies*, u John Bowring (ed.), *The Works of Jeremy Bentham, volume II*, Edinburgh: William Tait.
- Boucher, David and Kelly, Paul (1994), „The Social Contract and Its Critics: An Overview“, u David Boucher and Paul Kelly (eds.), *The Social Contract from Hobbes to Rawls*, London and New York: Routledge, str. 1–34.
- Bufacchi, Vittorio (2000), „The Enlightenment, Contractualism and the Moral Polity“, u Norman Geras and Robert Wokler (eds.), *The Enlightenment and Modernity*, London: Macmillan Press Ltd, str. 204–224.
- Cudd, Ann, „Contractarianism“, (internet) dostupno na: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/contractarianism/> (pristupljeno 9. avgusta 2011).
- D’Agostino, Fred and Gaus, Gerald, „Contemporary Approaches to the Social Contract“, (internet) dostupno na: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/contractarianism-contemporary/> (pristupljeno 9. avgusta 2011).
- Darwall, Stephen (2003), „Introduction“, u Stephen Darwall (ed.), *Contractarianism/Contractualism*, Oxford: Blackwell, str. 1–8.
- Darwall, Stephen (2006), „Contractualism, Root and Branch: A Review Essay“, *Philosophy & Public Affairs* 34 (2): 193–214.
- Diggs, B. J. (1981), „A Contractarian View of Respect for Persons“, *American Philosophical Quarterly* 18 (4): 273–283.
- Freeman, Samuel (1990), „Reason and Agreement in Social Contract Views“, *Philosophy and Public Affairs* 19 (2): 122–157.
- Freeman, Samuel (2006), „Moral Contractarianism as a Foundation for Interpersonal Morality“, u James Dreier (ed.), *Contemporary Debates in Moral Theory*, Oxford: Blackwell Publishing, str. 57–76.

- Gauthier, David (1986), *Morals by Agreement*, Oxford: Clarendon Press.
- Gauthier, David (1991), „Why Contractarianism?“, u Peter Vallentyne (ed.), *Contractarianism and Rational Choice: Essays on David Gauthier's Morals By Agreement*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 15–30.
- Gauthier, David (1997), „Political Contractarianism“, *The Journal of Political Philosophy* 5 (2): 132–148.
- Gauthier, David (1999), „An Interview“, u Andrew Pyle (ed.), *Key Philosophers in Conversation: The Cogito Interviews*, London and New York: Routledge, str. 129–141.
- Gauthier, David (2003), „Are We Moral Debtors?“, *Philosophy and Phenomenological Research* 66 (1): 162–168.
- Hampton, Jean (1991), „Two Faces of Contractarian Thought“, u Peter Vallentyne (ed.), *Contractarianism and Rational Choice: Essays on David Gauthier's Morals By Agreement*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 31–55.
- Hampton, Jean (2007), „Feminist Contractarianism“, u *The Intrinsic Worth of Persons: Contractarianism in Moral and Political Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 1–38.
- Harman, Gilbert (1975), „Moral Relativism Defended“, *The Philosophical Review* 84 (1): 3–22.
- Harman, Gilbert (1977), *The Nature of Morality*, Oxford: Oxford University Press.
- Hjum, Dejvid (2008), „O prvobitnom ugovoru“, u *Politički eseji*, Beograd: Službeni glasnik, str. 265–281.
- Hobz, Tomas (1961), *Levijatan*, Beograd: Kultura.
- Höpfl, Harro and Thompson, Martyn P. (1979), „The History of Contract as a Motif in Political Thought“, *The American Historical Review* 84 (4): 919–944.
- Kant, Imanuel (1974), „O uobičajenoj izreci: to bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vredi za praksu“, u *Um i sloboda*, Beograd: Velika edicija „Ideja“, str. 89–121.
- Kant, Imanuel (1993), *Metafizika morala*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Kreide, Regina (2000), „Context-Sensitive Universalism: On Thomas Scanlon's *What We Owe to Each Other*“, *Philosophy and Social Criticism* 26 (5): 123–132.
- Kumar, Rahul (2003), „Reasonable Reasons in Contractualist Moral Argument“, *Ethics* 114: 6–37.

- Kymlicka, Will (1993), „The Social Contract Tradition“, u Peter Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Oxford: Blackwell, str. 186–196.
- Lessnoff, Michael (1986), *Social Contract*, New York: Macmillan.
- Milo, Ronald (1995), „Contractarian Constructivism“, *The Journal of Philosophy* 92 (4): 181–204.
- Nagel, Thomas (2000), „Scanlon’s Moral Theory“, u *Concealment and Exposure*, Oxford: Oxford University Press, str. 147–154.
- O’Neill, Onora (2003a), „Constructivism in Rawls and Kant“, u Samuel Freeman (ed.), *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 347–367.
- O’Neill, Onora (2003b), „Constructivism vs. Contractualism“, *Ratio* 16 (4): 319–331.
- Rawls, John (1980), „Kantian Constructivism in Moral Theory“, *The Journal of Philosophy* 77 (9): 515–572.
- Rawls, John (1999), *A Theory of Justice, Revised Edition*, Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.
- Riley, Patrick (2006), „Social Contract Theory and Its Critics“, u Mark Goldie and Robert Wokler (eds.), *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 347–375.
- Sayre-McCord, Geoffrey (2000), „Contractarianism“, u Hugh LaFollette (ed.), *The Blackwell Guide to Ethical Theory*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd., str. 247–267.
- Scanlon, T. M. (1976), „Nozick on Rights, Liberty, and Property“, *Philosophy and Public Affairs* 6 (1): 3–25.
- Scanlon, T. M. (1992), „The Aims and Authority of Moral Theory“, *Oxford Journal of Legal Studies* 12: 1–23.
- Scanlon, T. M. (1996), „Liberty, Contract, and Contribution“, u Robert M. Stewart (ed.), *Readings in Social and Political Philosophy*, second edition, New York-Oxford: Oxford University Press, str. 259–271.
- Scanlon, T. M. (1998), *What We Owe to Each Other*, Harvard: Belknap Press.
- Scanlon, T. M. (2003a), „Contractualism and Utilitarianism“, u *The Difficulty of Tolerance: Essays in Political Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 124–150.
- Scanlon, T. M. (2003b), „Contractualism and What We Owe to Each Other“, u Herlinde Pauer-Studer (ed.), *Constructions of Practical Reason: Interviews on Moral and Political Philosophy*, Stanford: Stanford University Press, str. 70–89.

- Scanlon, T. M. (2005), „Tolerance, Reasonableness, Contractualism, and International Justice: An Interview with Thomas M. Scanlon“, *Imprints* 8 (2): 102–111.
- Southwood, Nicholas (2009), „Moral Contractualism“, *Philosophy Compass* 4 (6): 926–937.
- Stark, Cynthia (2000), „Hypothetical Consent and Justification“, *The Journal of Philosophy* 97 (6): 313–334.
- Stupar, Milorad (2010), *Filozofija politike*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju/“Filip Višnjić“.
- Timmons, Mark (2003), „The Limits of Moral Constructivism“, *Ratio* 16 (4): 391–423.
- Watson, Gary (2003), „Some Considerations in Favor of Contractualism“, u Stephen Darwall (ed.), *Contractarianism/Contractualism*, Oxford: Blackwell, str. 249–269.
- Wenar, Leif (2003), „What We Owe to Distant Others“, *Politics, Philosophy & Economics* 2 (3): 283–304.

Aleksandar Dobrijević

CONTRACTUALISM VS. CONTRACTARIANISM

Summary

The author insists that, within contemporary theory, common division of social contract tradition on “Hobbesian” and “Kantian” line of thought is entirely justified. Analyzing the theories of David Gauthier and Thomas Scanlon, he also indicates the important difference between “moral” and “political” dimension of the idea of social contract. Finally, he rejects recent attempts of identifying contractualism with constructivism.

Keywords: social contract tradition, contractualism, contractarianism, constructivism, actual and hypothetical agreement, David Gauthier, Thomas Scanlon.